

Ilmiy maqola / Original article

JADIDLAR TA'LIMOTIDA INSONPARVAR PEDAGOG TIMSOLI VA UNING IJTIMOY REABILITATSIYADAGI PEDAGOGIK AHAMIYATI

Ch.R.Mehmonova¹

1. Osiyo xalqaro universiteti magistri

Mas'ul muallif: Mehmonova
Chinora Ro'ziboy qizi, Osiyo
xalqaro universiteti magistri.

Accepted: 08 August 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Mehmonova, C. R.
JADIDLAR TA'LIMOTIDA
INSONPARVAR PEDAGOG TIMSOLI
VA UNING IJTIMOY
REABILITATSIYADAGI PEDAGOGIK
AHAMIYATI / C. R. Mehmonova //
Buxoro xalqaro universiteti ilmiy
axborotnomasi. — T. 7, № 1. — B.
11–14.

Annotatsiya. Mazkur maqolada jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik qarashlarida insonparvar pedagog timsolining mazmun-mohiyati tahlil qilingan. Shuningdek, Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy hamda Munavvarqori Abdurashidxonovlarning ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlari asosida zamonaviy pedagog shaxsining asosiy xususiyatlari yoritilgan. Tadqiqotda insonparvarlik, axloqiy tarbiya, individual yondashuv va ijtimoiy moslashtirish tamoyillarining ijtimoiy rehabilitatsiya jarayonidagi pedagogik ahamiyati ochib berilgan. Maqolada jadidlar pedagogik merosining zamonaviy rehabilitatsion pedagogika bilan uyg'un jihatlari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: jadid pedagogikasi, insonparvar pedagog, ijtimoiy rehabilitatsiya, tarbiya, pedagogik yondashuv, ma'rifatparvarlik, gender yondashuv.

ОБРАЗ ГУМАНИСТИЧЕСКОГО ПЕДАГОГА В УЧЕНИИ ДЖАДИДОВ И ЕГО ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ В СОЦИАЛЬНОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ

Аннотация. В данной статье анализируется сущность образа гуманистического педагога в педагогических взглядах джадидских просветителей. На основе идей Абдуллы Авлони, Махмудходжи Бехбуди и Мунавваркори Абдурашидханова о воспитании и образовании раскрываются основные качества современного педагога. В исследовании освещается педагогическое значение принципов гуманизма, нравственного воспитания, индивидуального подхода и социальной адаптации в процессе социальной реабилитации. Также научно обоснованы общие аспекты педагогического наследия джадидов и современной реабилитационной педагогики.

Ключевые слова: джадидская педагогика, гуманистический педагог, социальная реабилитация, воспитание, педагогический подход, просветительство, гендерный подход.

THE IMAGE OF A HUMANISTIC TEACHER IN JADIDIST TEACHINGS AND ITS PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE IN SOCIAL REHABILITATION

Abstract. This article analyzes the essence of the humanistic teacher image in the pedagogical views of Jadid enlighteners. Based on the educational ideas of Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy, and Munavvarqori Abdurashidxonov, the main characteristics of a modern teacher are highlighted. The study reveals the pedagogical significance of humanism, moral education, individual approach, and social adaptation principles in the process of social rehabilitation. The article also scientifically substantiates the harmony between Jadid pedagogical heritage and modern rehabilitation pedagogy.

Keywords: Jadid pedagogy, humanistic teacher, social rehabilitation, education, pedagogical approach, enlightenment, gender approach.

Bugungi kunda inson shaxsini ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, uning ma'naviy-axloqiy kamolotini ta'minlash hamda jamiyatga moslashtirish masalalari pedagogika fanining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy rehabilitatsiya jarayonlarida insonparvar pedagogik yondashuvning ahamiyati ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik qarashlari bugungi zamonaviy pedagogika uchun muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi. Jadid mutafakkirlari ta'lim va tarbiya masalasiga jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida yondashib, pedagog shaxsiga alohida e'tibor qaratganlar. Ularning qarashlarida o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki jamiyatning ma'naviy taraqqiyotiga xizmat qiluvchi shaxs sifatida talqin etiladi. Abdulla Avloniy tarbiya masalasini inson hayotidagi eng muhim omillardan biri sifatida baholab, "tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot masalasidir" deb ta'kidlaydi. Ushbu fikr jadidlar pedagogik qarashlarining insonparvarlik mohiyatini ochib beradi. Jadid pedagogikasida inson qadri, ma'naviy yetuklik va axloqiy tarbiya ustuvor ahamiyat kasb etadi. Mahmudxo'ja Behbudiy o'z qarashlarida ilm-ma'rifatni jamiyat taraqqiyotining

asosiy vositasi sifatida ko'rsatib, pedagog zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Jadidlarning fikricha, pedagog avvalo ma'naviy yetuk, adolatli va insonparvar bo'lishi lozim. Chunki pedagogning shaxsiy fazilatlarini ta'lim oluvchilarning dunyoqarashi va ijtimoiy xulq-atvoriga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu jihatdan jadidlar tomonidan ilgari surilgan pedagog timsoli bugungi zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlik kasb etadi. Zamonaviy ijtimoiy rehabilitatsiya jarayonida ham pedagog shaxsining o'rni alohida ahamiyatga ega. Ijtimoiy rehabilitatsiya insonni jamiyatga qayta moslashtirish, uning ma'naviy-ruhiy holatini tiklash hamda ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan murakkab pedagogik jarayon hisoblanadi. Ayniqsa, jazoni ijro etish muassasalarida olib boriladigan tarbiyaviy faoliyatda insonparvar pedagogik yondashuv muhim o'rin tutadi. Bunday jarayonda pedagogning individual yondashuvi, empatiyasi va ma'naviy qo'llab-quvvatlashi shaxsning ijtimoiy tiklanishiga yordam beradi. Pedagog shaxsga bosim o'tkazuvchi emas, balki uni tushunuvchi va qo'llab-quvvatlovchi subyekt sifatida namoyon bo'lishi kerak.

Jadid ma'rifatparvarlari tomonidan ilgari surilgan ma'naviy tarbiya tamoyillari bugungi rehabilitatsion pedagogika uchun ham dolzarb ahamiyatga ega. Ularning qarashlarida insonni tarbiyalash orqali jamiyatni o'zgartirish mumkinligi alohida qayd etiladi. Jadidlar tarbiyada zo'ravonlik va majburlash usullarini inkor etib, ongli tushuntirish va ma'rifat orqali ta'sir ko'rsatishni ustuvor deb bilganlar. Bu esa zamonaviy insonparvar pedagogikaning asosiy tamoyillariga mos keladi. Jadid pedagogik merosini zamonaviy ijtimoiy rehabilitatsiya kontekstida o'rganish shuni ko'rsatadiki, tarbiya jarayonida shaxsning ichki motivatsiyasi va ma'naviy qadriyatlarini asosiy omil sifatida qoralishi lozim. Insonni jamiyatga qayta moslashtirish faqat tashqi nazorat yoki tartib-intizom orqali emas, balki uning ongida ijobiy o'zgarishlar hosil qilish orqali amalga oshiriladi. Bu jihatdan jadidlar tomonidan ilgari surilgan ma'rifat orqali isloh qilish g'oyasi bugungi rehabilitatsion pedagogikaning metodologik asoslaridan biri sifatida qoraladi.

Ijtimoiy rehabilitatsiya jarayonida pedagogning kasbiy kompetensiyalari ham alohida ahamiyat kasb etadi. Bunda pedagogdan nafaqat pedagogik bilim va ko'nikmalar, balki psixologik barqarorlik, kommunikativ kompetensiya hamda turli ijtimoiy guruhlar bilan ishlash qobiliyati talab etiladi. Ayniqsa, noqulay ijtimoiy muhitdan chiqqan shaxslar bilan ishlashda pedagogning bag'rikengligi va sabr-toqati muhim rol o'ynaydi. Ushbu jihatlar jadidlar ilgari surgan ma'naviy yetuk ustoz modeliga hamohangdir. Zamonaviy ta'lim tizimida rehabilitatsion pedagogika va inklyuziv yondashuv o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud. Har ikkala yo'nalishda ham shaxsni kamsitmasdan, uning imkoniyatlarini maksimal darajada rivojlantirish asosiy maqsad hisoblanadi. Jadid pedagogikasida ham ta'lim oluvchini ijtimoiy kelib chiqishi yoki holatiga qarab ajratmaslik, balki uni jamiyatning teng huquqli a'zosi sifatida shakllantirish g'oyasi ilgari surilgan. Bundan tashqari, rehabilitatsion jarayonlarda ma'naviy tarbiya bilan bir qatorda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish ham muhim hisoblanadi. Shaxsning jamiyatga qayta integratsiyalashuvi uning muloqot madaniyati, mehnat ko'nikmalari va ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirishga bog'liqdir. Bu jarayonda pedagogik ta'sirning tizimli va bosqichma-bosqich amalga oshirilishi samaradorlikni oshiradi. Jadidlar merosini o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, ular ta'limni faqat bilim berish jarayoni emas, balki shaxsni ma'naviy jihatdan qayta qurish vositasi sifatida talqin etganlar. Ushbu yondashuv bugungi kunda rehabilitatsion pedagogika, korreksion ta'lim va ijtimoiy pedagogika yo'nalishlarida ham o'z aksini topmoqda. Shu bois jadid pedagogik qarashlari zamonaviy ilmiy tadqiqotlar uchun dolzarb metodologik asos bo'lib qolmoqda.

Rehabilitatsion pedagogika jarayonida shaxsning ijtimoiy rolni qayta o'zlashtirishi murakkab va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, u faqat xulq-atvorni o'zgartirish bilan cheklanmaydi, balki shaxsning o'z-o'zini anglash darajasini ham sifat jihatdan yangilashni talab etadi. Shu jihatdan pedagogik faoliyat shaxsning ichki resurslarini faollashtirish, uning mavjud imkoniyatlarini aniqlash va ijtimoiy jihatdan maqbul yo'nalishga yo'naltirishga qaratilishi lozim. Bunda kognitiv (bilish) va affektiv (hissiy) sohalarining o'zaro bog'liqligi muhim ahamiyat kasb etadi. Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, faqat bilim berishga asoslangan yondashuv rehabilitatsiya samaradorligini to'liq ta'minlay olmaydi. Shaxsda ijobiy emotsional holatni shakllantirish, o'ziga ishonchni oshirish va kelajakka nisbatan istiqbol hissini kuchaytirish pedagogik ta'sirning ajralmas qismi hisoblanadi.

Shuningdek, rehabilitatsion jarayonning samaradorligi uzluksizlik va tizimlilik tamoyillariga bevosita bog'liqdir. Pedagogik ta'sirning qisqa muddatli yoki epizodik ko'rinishi shaxs xulqida barqaror o'zgarishlarni ta'minlamaydi. Shu bois rehabilitatsiya jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirilishi, har bir bosqichda esa natijalar monitoring qilinishi va qayta tahlil etilishi zarur. Ijtimoiy muhit omili ham rehabilitatsiya jarayonida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shaxsning xulq-atvori ko'p hollarda u mansub bo'lgan referent guruhlar ta'siri ostida shakllanadi. Shu sababli pedagogik jarayonda ijobiy ijtimoiy muhitni yaratish, salbiy stereotiplarni kamaytirish va konstruktiv muloqot madaniyatini shakllantirish muhim vazifalardan biridir. Rehabilitatsiya jarayonida qadriyatlar tizimini qayta shakllantirish alohida ahamiyatga ega. Shaxsning axloqiy me'yorlar, ijtimoiy mas'uliyat va jamiyat oldidagi burch haqidagi tasavvurlari uning kelajakdagi xulqini belgilaydi. Shu nuqtai nazardan pedagogik faoliyat qadriyatlar bilan ishlashga, ularni ongli ravishda shakllantirishga va ichkilashtirishga yo'naltiriladi. Zamonaviy yondashuvlarda shaxs rehabilitatsiya jarayonining passiv obyekti emas, balki faol subyekt sifatida qoraladi. Bu yondashuvga ko'ra, shaxs o'z o'zgarish jarayonining bevosita ishtirokchisi bo'lib, qaror qabul qilishda va o'z rivojlanish yo'nalishini belgilashda ishtirok etadi. Pedagog esa bu jarayonda yo'naltiruvchi, qo'llab-quvvatlovchi va metodik yordam ko'rsatuvchi mutaxassis sifatida faoliyat yuritadi.

Rehabilitatsion pedagogika jarayonida shaxsning ijtimoiy rolni qayta o'zlashtirishi, xulq-atvorini qayta strukturaviy tashkil etishi va jamiyatga moslashuvi murakkab pedagogik tizim sifatida qoraladi. Bu jarayon faqat tashqi intizomni shakllantirish bilan cheklanmay, balki shaxsning ichki qaror qabul qilish mexanizmlarini o'zgartirish, o'z xatti-harakatlarini tahlil qilish va mas'uliyatli tanlov qilish ko'nikmalarini rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. Shu jihatdan rehabilitatsion yondashuvda kognitiv qayta qurish, motivatsion rivojlantirish va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish

bosqichlari muhim o'rin tutadi.

Mazkur jarayonlarda pedagogik ta'sirning samaradorligi uzluksizlik, tizimlilik va individual yondashuv tamoyillariga asoslanadi. Shaxsning psixologik holati, hayotiy tajribasi va ijtimoiy muhitdan kelib chiqqan xulqiy xususiyatlari turlicha bo'lgani sababli yagona standart yondashuv kutilgan natijani bermaydi. Shu bois pedagogik jarayon bosqichma-bosqich tashkil etilib, har bir bosqichda diagnostika, motivatsiya, kognitiv o'zgarish va ijtimoiy integratsiya jarayonlari ketma-ket amalga oshiriladi. Bunday yondashuvda pedagogning vazifasi faqat yo'naltirish emas, balki shaxsning ichki resurslarini faollashtirish, uning ijobiy potentsialini aniqlash va ijtimoiy jihatdan maqbul yo'nalishga yo'naltirishdan iboratdir. Kognitiv va affektiv sohalarining uyg'unligi reabilitatsiya samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi, chunki faqat bilim berish emas, balki hissiy barqarorlikni shakllantirish ham muhimdir. Shaxsning ijtimoiylashuvi jarayonida referent guruhlar, ijtimoiy muhit va qadriyatlar tizimi ham hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu sababli pedagogik jarayonda ijobiy muhit yaratish, konstruktiv muloqotni rivojlantirish va salbiy stereotiplarni kamaytirish muhim vazifalardan biri sifatida qaraladi. Qadriyatlar tizimini qayta shakllantirish esa shaxsning kelajakdagi xulqini belgilovchi asosiy omil bo'lib, unda ijtimoiy mas'uliyat va axloqiy me'yorlar muhim o'rin egallaydi. Shu o'rinda jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik qarashlari bilan zamonaviy reabilitatsion yondashuvlar o'rtasidagi metodologik bog'liqlikni alohida ta'kidlash lozim. Jadidlar ta'lim va tarbiyani jamiyatni isloh qilishning asosiy vositasi sifatida talqin etib, shaxsni ma'naviy-axloqiy jihatdan qayta shakllantirish g'oyasini ilgari surganlar. Ularning qarashlarida tarbiya nafaqat bilim berish jarayoni, balki insonning ichki dunyosini o'zgartirishga qaratilgan kompleks ma'naviy jarayon sifatida qaraladi. Bu esa zamonaviy reabilitatsion pedagogikadagi shaxsni jamiyatga qayta integratsiya qilish tamoyili bilan mazmunan uyg'unlik kasb etadi.

Jadid pedagogikasida ilgari surilgan "ma'rifat orqali isloh" g'oyasi zamonaviy reabilitatsion jarayonlarda qo'llaniladigan kognitiv qayta qurish, motivatsion yondashuv va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish mexanizmlarining tarixiy-nazariy asosini tashkil etadi. Shu jihatdan reabilitatsion pedagogika shaxsni passiv obyekt emas, balki o'zgarish jarayonining faol subyekti sifatida ko'radi, pedagog esa bu jarayonda yo'naltiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi mutaxassis sifatida faoliyat yuritadi.

1-jadval

JADID PEDAGOGIK G'OYALARINING ZAMONAVIY REABILITATSION PEDAGOGIKADAGI KONSEPTUAL UYG'UNLIGI

Jadid pedagogik g'oyasi	Nazariy mazmuni	Reabilitatsion pedagogikadagi konseptual talqin	Ilmiy-metodologik ahamiyati
Ma'rifat orqali ongni o'zgartirish	Shaxsni ilm va ma'rifat orqali jaholatdan chiqarish	Kognitiv qayta qurish va ongni transformatsiya qilish	Reabilitatsion jarayonning kognitiv asosini belgilaydi
Insonparvarlik tamoyili	Shaxs qadr-qimmatini ustuvor qo'yish	Shaxsga yo'naltirilgan pedagogik yondashuv	Individual yondashuv metodologiyasini asoslaydi
Tarbiyaning axloqiy mohiyati	Axloqiy kamolotni shakllantirish	Qadriyatlar tizimini qayta strukturaviy shakllantirish	Axloqiy reabilitatsiya konsepsiyasini kuchaytiradi
Pedagogning ijtimoiy roli	Ustoz jamiyatni isloh qiluvchi shaxs	Reabilitatsion jarayonda fasilitator va mediator	Pedagogik ta'sirning ijtimoiy funksiyasini belgilaydi
Shaxsni individuallashtirish	Har bir shaxsga alohida yondashuv	Differensial va individual reabilitatsion yondashuv	Shaxsga yo'naltirilgan metodikaning asosini tashkil etadi
Ijtimoiy mas'uliyat g'oyasi	Jamiyat oldidagi burchni anglash	Ijtimoiy integratsiya va moslashuv konsepsiyasi	Reabilitatsion barqarorlikni nazariy asoslaydi

Xulosa qilib aytganda jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik qarashlari shuni ko'rsatadiki, ta'lim va tarbiya jarayoni shaxsning nafaqat bilim darajasini oshirish, balki uning ma'naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirishga ham xizmat qiluvchi kompleks ijtimoiy-pedagogik tizim hisoblanadi. Ushbu yondashuv zamonaviy reabilitatsion pedagogika bilan mazmunan uyg'un bo'lib, shaxsni jamiyatga qayta moslashtirish jarayonida ichki o'zgarishlar va tashqi ijtimoiy integratsiyani bir butun jarayon sifatida ko'rish imkonini beradi. Tahlillar jadidlar tomonidan ilgari surilgan ma'rifat, insonparvarlik va axloqiy tarbiya g'oyalari bugungi kunda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim hamda reabilitatsion yondashuvlarning metodologik asosini tashkil etishini ko'rsatadi. Ayniqsa, pedagog shaxsining jamiyatdagi o'rne, uning yo'naltiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi funksiyasi reabilitatsiya jarayonida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shaxsning ijtimoiy tiklanish jarayonida kognitiv qayta qurish, qadriyatlar tizimini yangilash hamda ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish kabi mexanizmlar samaradorligi pedagogik ta'sirning tizimliliigi va individual yondashuvga asoslanganligi bilan belgilanadi. Bu jihat jadid pedagogik merosining zamonaviy ilmiy qarashlar bilan uzviy bog'liqligini yanada yaqqol namoyon etadi.

Natijada jadidlar ilgari surgan pedagogik konsepsiya nafaqat tarixiy-ma'rifiy meros sifatida, balki zamonaviy reabilitatsion pedagogika uchun ham muhim nazariy-metodologik manba sifatida dolzarbligini saqlab qolmoqda.

References

- [1] Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 96 b.
- [2] Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 1999. – 240 b.
- [3] Abdurashidxonov M. Ma'rifatparvarlik g'oyalari. – Toshkent: Fan, 2003. –180b

- [4] Zunnunov A. Pedagogika tarixi. – Toshkent: Sharq, 2004. – 312 b.
- [5] Hasanboyev J. Pedagogika nazariyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2011. – 368 b.
- [6] Karimov I. Ijtimoiy pedagogika asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2018.– 220b.
- [7] Saidov N. Shaxs rivojlanishi va ijtimoiylashuv. – Toshkent: Universitet, 2019. – 198 b.
- [8] Ismailov A. Pedagogik jarayon nazariyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 256 b.

